

«Una llengua en plena ebullició».

Els traductors davant el català literari a les primeres dècades del segle xx

Jordi Malé

Universitat de Lleida

Departament de Filologia Catalana i Comunicació

Plaça Víctor Siurana, 1. 25003 Lleida

jmale@filcat.udl.cat

Resum

L'objectiu de l'article és estudiar la percepció que els traductors catalans del començament del segle xx tenien de la llengua. S'han pres en consideració pròlegs i articles de traductors com ara Antoni Bulbena, Salvador Vilaregut, Josep Carner, Artur Masriera, Cebrià de Montoliu, Anfòs Par i Carles Riba, i també de crítics com el mateix Riba, Manuel de Montoliu, Josep Farran i Mayoral i Lluís Nicolau d'Olwer, i s'han analitzat els comentaris que dediquen a l'estat de la llengua literària utilitzada en les traduccions; comentaris que van des de la constatació de les mancances de la llengua al començament de segle, passant per la necessitat de netejar-la i regenerar-la, fins als avantatges que comportava el fet de traduir amb una llengua encara no fixada i, doncs, dúctil i emmotllable.

Paraules clau: traducció i llengua catalana literària, regeneració i depuració del català.

Abstract

The aim of this paper is to study how Catalan translators perceived their language during the first decades of the 20th century. We have taken into account all the comments about language issues present in the forewords and articles written by translators like Antoni Bulbena, Salvador Vilaregut, Josep Carner, Artur Masriera, Cebrià de Montoliu, Anfòs Par and Carles Riba, and also by critics like Riba, Manuel de Montoliu, Josep Farran i Mayoral and Lluís Nicolau d'Olwer. Some comments refer to the deficiencies of the language at the beginning of the century, others to its need for cleaning and regenerating, and others to the advantages derived from translating into a language which was not yet fixed and, therefore, ductile and malleable.

Key words: translation and catalan literary, regeneration and depuration of the catalan.

Sumari

Una llengua corrompuda i empobrida

Depurar i regenerar

La traducció com a conquesta d'una
llengua en formació

La jovenívola plasticitat del català literari

Una llengua no cristal·litzada

A tall de recapitulació

Bibliografia

Dins el període comprès entre la segona meitat del segle XIV i el final del segle XV van abundar, dins les lletres catalanes, els textos de reflexió sobre l'activitat traductora; una reflexió no pas teòrica sinó de base empírica, que va ser duta a terme, amb solidesa, per autors medievals com ara Jaume Conesa, Antoni Canals, Ferran Valentí, Arnau d'Alfarràs i Francesc Alegre (Bacardí, 1998: 10). Fins a quatre centúries va caldre esperar, tanmateix, perquè tornés a sorgir, ja a inicis del segle XX, un tan nombrós grup de traductors catalans que escrivissin textos de comentari sobre la seva tasca.

Malgrat la gran distància temporal que separa ambdues èpoques, són diversos els punts d'enllaç entre l'una i l'altra; uns punts que, a més, la gent del Nou-cents va maldar per fer sortir a la llum. La llengua en fou un dels més destacats: talment com els segles XIV i XV havien estat els de plenitud de la llengua literària —de la llengua «creada» per Ramon Llull—, els escriptors del tombant del segle XX, amb Pompeu Fabra al capdavant, van voler retornar a la llengua la seva perduda esplendor bo i prenent com a referència el català del Quatre-cents: «L'ideal que perseguim», declarava Fabra el 1918, «no és la resurrecció d'una llengua medieval, sinó formar la llengua moderna que fóra sortida de la nostra llengua antiga sense els llargs segles de decadència literària i de supeditació a una llengua forastera» (Fabra, 1932: 75).¹

No ha de sorprendre, doncs, que a inicis del segle XX, i de fet ja des de finals del segle anterior, dins els textos en què els traductors comentaven les vicissituds de la seva feina sovintegin les referències a la llengua literària i al seu estat.²

Una llengua corrompuda i empobrida

Els primers comentaris d'aquesta mena trobables en traductors de les acaballes del Vuit-cents feien al·lusió, principalment, a la manca de conreu literari de la llengua de l'època i també al seu estat de corrupció i degradació. A aquest estat al·ludia, per exemple, Antoni Bulbena, al final de 1890, dins el pròleg a la seva traducció de *L'Enginyós Cavaller Don Quixot de la Manxa*:

Nos esforçarem en donar a nostra llengua la forma més literària possible, tenint sempre al davant los bons y triats exemples dels millors conreadors de les lletres catalanes [en referència al «tresor literari dels nostres autors antics», com havia escrit Bulbena unes ratlles abans]; essent aquests los únics consellers de qui pugen refiar-se los qui vullen purgar nostra llengua de algunes viciadures y corrupcions ab què el poble inconscientment sol malejarla. (Bulbena, 1891: VIII).³

Uns tres anys després, era Joan Maragall qui es referia a l'estat de prostració i postergació que patia el català com a llengua de cultura, estat que atribuïa a la

1. Vegeu Lamuela i Murgades (1984: 37-42), i Miralles (2000: 159-180).
2. Igualment s'esdevindrà en diversos moments de la postguerra. Vegeu, per exemple, amb relació al cas ben il·lustratiu d'un traductor com Joan Oliver, Malé (2005: 187-195).
3. Transcriure sempre els textos literalment i amb completa fidelitat, i tan sols en regularitzaré l'accentuació, en el cas dels prefabrians, per fer-los una mica més llegidors.

manca de conreu literari dels darrers segles, i apuntava l'acció regeneradora que hi podien exercir les traduccions: «El treball de traducció, quan és fet amb calor artístic, suggereix formes noves; fa descobrir riqueses de l'idioma desconegudes, li dóna tremp i flexibilitat, el dignifica per l'altura de lo traduït, i en gran part li supleix la falta d'una tradició literària pròpia i seguida» (Maragall, 1893: 789b). El qui fou traductor de Goethe, Novalis, Nietzsche i Wagner, entre d'altres autors, insistirà anys després, en un article en castellà sobre «Traducciones», en el paper cabdal que aquestes representaven aleshores per a una llengua com la catalana: una llengua que havia quedat, d'ençà del segle xv, «sin cultivo literario y abandonada, por tanto, al rebajamiento de los usos vulgares», i que requeria d'una acció doble: «purgarse de toda la miseria que ha criado en su encierro, para reintegrarse en su antigua pureza; y compenetrarse con las otras lenguas que la civilización ha ido trabajando, para alternar con ellas en la expresión que el espíritu moderno necesita» (Maragall, 1901: 165-166).⁴

Un altre dels més prolífics traductors catalans, Josep Carner, es referia, passats dos anys, a l'acció que les versions⁵ de Shakespeare podien exercir sobre el català, «una llengua ara per ara tan plena de batecs prodigiosos i estupendes adivinacions com d'inseguretats i desordres» (Carner, 1907: 57). Un any després, era el crític i també traductor Manuel Montoliu, qui, en una comunicació al Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana sobre la «conveniència de que's fas-sin moltes traduccions», qualificava semblantment el català de llengua que, «ab les seves qualitats atrofiades, se troba, al despertar del seu son secular, si no impotent, al menys insegura i feble» (M. Montoliu, 1908: 573). I encara al cap de més d'un lustre, un Carles Riba de vint-i-dos anys donava una semblant visió del català literari, i dels beneficis d'exercitar-lo en les traduccions, als mots amb què encapçalava el seu trasllat d'un recull d'*Histories extraordinàries* d'Edgar Allan Poe:

Violentament interrompuda la seva tradició gloriosa, ens hem trobat amb una paradoxa incitant dins la nostra parla: vella i culta d'anys, però primitiva en els recursos, com si s'hagués desapresa a si mateixa. [...] La seva riquesa —l'única de què se'n pot dir tal en les llengües: l'indefinida potencialitat de matificació— s'era retreta sota una escorça gruixuda de tímidesa. [...] / Si el propi Esperit creador s'ha sentit travat per una Paraula [llegim-hi: parla o llengua] poc flexible, la Paraula pot anar a agilitzar-se en una gimnàstica estrangera (Riba, 1915a: 5-6).

Un darrer exemple d'aquesta percepció de l'estat empobrit i vacil·lant del català al començament de segle es troba en la introducció de Cebrià de Montoliu a la seva traducció de 1904 d'uns quants assaigs d'Emerson, on al·ludia a les limitacions amb què s'havia trobat: «...no crec que la sintaxi catalana sigui prou perfeccionada per a permetre a la nostra llengua una imitació satisfactòria dels més subtils refinaments de l'inglesa»; per bé que se'n rescabala «pensant que amb semblants

4. Maragall tornarà a ocupar-se del tema, en termes semblants, a l'article «Ruskin en catalán» (1903: 213-214) i, més de passada, en una carta adreçada a Carles Rahola on fa esment de la seva pròpia traducció de Novalis (1905: 1069).

5. Si no indico el contrari, empraré sempre el terme *versió* com a sinònim de *traducció*.

tentatives és com una llengua rovellada pel desús pot adquirir l'elasticitat i finesa necessàries per a adaptar-se a totes les manifestacions del pensament modern» (C. Montoliu, 1904: 26-27).

Cal dir que, al costat d'aquests comentaris, que eren els predominants, sobre la depauperació i inseguretat del català, els traductors no s'estaven de fer remarcar alguna de les qualitats que també creien descobrir en la llengua amb què treballaven. Concretament, els qui, al començament del segle xx, traslladaven obres angleses lloaven, com a propietat sobresortint del català, la seva *concisió*. Així ho feia, per exemple, Salvador Vilaregut (traductor prolífic no sempre reeixit) a les notes amb què cloïa la seva versió de la peça shakespeariana *Julius Cèsar*:

A l'intentar la traducció d'aquesta obra mestra, vàrem procurar arribar a l'ànima de la mateixa, això és: impregnarnos de la gran potencia dramàtica que la integra [...]. Un cop això conseguit, la riquesa, concisió, sobrietat y fermesa de nostra hermosa parla catalana, s'ha encarregat de lo demés, doncs, fora de la llatina, que seria la més apropiada [*sic*] pera ésser parlada pels personatges d'aquesta obra, cap més llengua pot arribar a donar una equivalència de l'original shakespeareà tant justa y encertada (Vilaregut, 1907: 173).⁶

També Cebrià de Montoliu, bé que atenuant una mica el to hiperbòlic de Vilaregut, havia fet una semblant apreciació del català respecte a la concisió de l'anglès a la ja esmentada traducció d'Emerson:

Emerson és tingut en son país com gairebé intraduïble [...]. Literàriament parlant, l'estil d'Emerson representa -l punt culminant de l'evolució d'un gran caràcter essencial de la llengua anglesa, —la concisió. [...] Aquí està la principal dificultat del traductor, car no essent aquesta concisió artificial ni accessòria, sinó expressió natural de l'esperit de l'autor i de sa llengua, deu respectar-se sots pena que-s perdi l'encís principal de sa paraula. Mes, per altra part, quina parla és capaç de seguir l'inglesa manejada per Emerson en aquesta via? Que jo sàpiga, no cap. Amb tot, si alguna entre totes està en disposició de provar-ho, és sens dubte la catalana (C. Montoliu, 1904: 25-26).⁷

6. Anys després, i amb una semblant exaltació, proporcional a la manca d'argumentació lingüística, era el crític i traductor Josep Farran i Mayoral, davant una versió del *Coriolà* feta per Morera i Galícia, qui assimilava el català amb l'anglès de Shakespeare: «El català és la llengua més *shakespeareana* del món. La catalana, essencialment, és una llengua intensa, com l'anglès de Shakespeare, l'italià de Dant, el grec de Sòfocles. Intensa, és a dir, que els seus mots poden fer sentir la força més forta i la delicadesa més delicada. Una llengua festosa, digna de les més belles fetes de la paraula, el ditirambe i la tragèdia» (Farran, 1918a: 169).
7. Val a dir que, ja el 1898, un altre traductor, Artur Masriera, destacava com a qualitat la concisió del català, bé que ho feia pensant en la seva traducció d'una tragèdia grega (*Prometeu encadenat* d'Èsquil): «...en laor de la concisa expressió de la llengua catalana [...]. Nostra llengua, tant concisa i gràfica.» Masriera agermanava, a més, el català amb el grec, talment Vilaregut i Cebrià Montoliu l'aparellaran amb l'anglès: «...una llengua tant germana de la hel·lènica com ho és la catalana. En cap altra de les neo-llatines trobarem expressions i modismes tant feliços com en nostra llengua» (Masriera, 1898: 14).

Al marge, però, de consideracions d'aquesta mena, el català del tombant de segle xx era percebut, per la majoria dels traductors, com una llengua corrompuda i empobrida, que calia restaurar.

Depurar i regenerar

Aquesta consciència de l'estat en què es trobava el català i de la necessitat de recuperar-lo no sempre va encaminar el treball dels traductors sobre la llengua envers la seva restauració i actualització. L'erudit shakespeareà Anfòs Par, per exemple, en la seva única traducció del dramaturg anglès, *Lo Rei Lear*, de 1912, va considerar el català de la seva època, per l'estat precari en què es trobava, inviable per traslladar l'anglès elisabetià:

No és possible traduir Shakespeare, autor del segle xvi, ab les idees del boi nat renaiximent anglès, rublert de frasis mitg-evals y d'un estil franc, ensemps que robust, com caracteritza les èpoques de formació de les llengües, ab lo català del segle xx, totjust entrat en lo període de depuració dels castellanismes qui l'infesten» (Par, 1912: XI).⁸

Per aquesta raó Par va optar per servir-se d'un català arcaic, a l'estil del de Bernat Metge i Joanot Martorell. I també perquè, sota el seu judici, «l'anglès y lo català clàssics s'acosten més que'ls actuals, cada jorn més desenrotllats vers direccions diverses» (XII).

El cas d'Anfòs Par és, però, excepcional entre els traductors de començament del segle xx, bona part dels quals van assumir, com a objectiu, la neteja i el refinament del català a fi d'alliberar-lo, a tots els nivells lingüístics, de la corrupció acumulada als darrers segles a causa del desús i les interferències.

D'això es feia ressò Joaquim Ruyra —ell mateix traductor, entre d'altres autors, de Molière i Racine— en ressenyar la versió que Frederic Clascar havia fet de la *Introducció a la vida devota* de sant Francesc de Sales el 1916. Després d'indicar que «la nostra llengua està travessant un període interessantíssim: el de la seva purificació i transformació en llenguatge literari», remarcava la gran contribució que hi significava aquesta traducció, ja que en ella els escriptors novells «podran aprendre, artísticament resoltes, dolçament assaborides i fàcilment assimilables, una pila de formes de bon llenguatge català». I és que Mn. Clascar, destacava Ruyra, «posseeix ensems un ric cabal de coneixements de llenguatge popular, viu, [i] un gran tresor d'estudis clàssics», i «sent, tant com el qui més, la necessitat de purificar la nostra llengua, i treballa ardidament en aquest sentit, armat sempre d'una sòlida preparació» (Ruyra, 1916: 643).

Ja sis anys enrer el poeta Miquel Costa i Llobera (traductor, al seu torn, del poeta llatí Prudenci) havia enaltit la funció depuradora de la llengua que realitza-

8. La depuració de castellanismes era un dels cavalls de batalla, aleshores, de la tasca normalitzadora del català dirigida per Pompeu Fabra; vegeu, entre d'altres, el seu text de 1911 «L'obra dels nostres descastellanitzants», i el de 1924 «L'obra de depuració del català» (Fabra, 1932: 13-19 i 85-115).

ven les traduccions de Clascar. I en ressenyar, concretament, la versió de l'evangeli de sant Mateu (traduït directament del grec), posava èmfasi en

el lenguaje del traductor, claro, escogido, igualmente alejado de la degeneración y del arcaísmo, [que] se sostiene en general a la altura de su objeto, lo cual entraña su mayor elogio. Bajo este aspecto de dignificación⁹ de la lengua, prestarán los Evangelios de Clascar un gran servicio al clero de Cataluña, tan necesitado de dirección para desinfectar el púlpito de corruptelas y barbarismos (Costa, 1909: 909-910).

Les traduccions de Frederic Clascar van ser, i són encara, objecte de general elogi, tant pel rigor amb què eren realitzades com, sobretot, pel depurat català que hi emprava. Per això Lluís Nicolau d'Olwer el va anomenar «l'enamorat de la llengua catalana» (Nicolau, 1973: 117).

A la tasca de depuració a què els traductors contribuïen, s'hi afegia la de recuperació de formes i usos de la llengua que s'havien perdut o que havien estat substituïts. Ho apuntava Josep Pin i Soler al text introductori a la seva traducció de *l'Elogi de la follia* d'Erasme (1910):

Llegiulo [el present llibre] també ab una engruna d'indulgència per qui ha degut girar al Català un escrit ple de modismes, de sentències, d'afirmacions que fa temps havien caygut en desús en la nostra llengua catalana desavesada de mitologies, de filosofies i de teologies... / Llegiulo considerant que brunyir y repolir certes pedretes, donar llum a certes gemmes, fer reviuire certes maneres verbals pera que tornin a ser d'un ús corrent, donar una traducció que sia fidel y al mateix temps una cosa llegible, és potser feyna laudable (Pin, 1910: LII).

Manuel de Montoliu, per la seva banda, a la ja esmentada comunicació de 1908 instava a aprofitar la feina traductora per «readaptar» la llengua catalana a l'època i «modernitzar-la». Per això, si per un costat demanava de valer-se, «ab gran astúcia», de les traduccions per «reencarnar en la nostra llengua moltes paraules i frases arcaiques perdudes», per un altre costat encoratjava a servir-se'n per adoptar i catalanitzar neologismes (per exemple, els que designen «objectes moderns d'utilitat general [...], de què tant abunda la novela contemporània»), i per recuperar o fins inventar mots («ens hem de llesnar resoltament a inventar»), sempre seguint «l'esperit de la nostra llengua», a fi de defugir els castellanismes (Montoliu, 1908: 571-572).

9. Les referències a l'efecte de *dignificació* de la llengua apareixen, usualment, en els comentaris a traduccions de textos bíblics i, en general, clàssics. Cf., per exemple, el pròleg de Gabriel Alomar a la versió que Joan Arús va fer, el 1922, de poemes d'un autor classicitzant com André Chénier: «D'avui endavant, la versió catalana de Chénier serà una connaturalització del gran poeta en la nostra antologia i una executòria més d'ennobliment, dignificació i ciutadania universal per a la nostra llengua» (Alomar, 1922: 14).

La traducció com a conquesta d'una llengua en formació

No cal dir que les esmentades operacions de depuració i regeneració de la llengua que els escriptors, i els traductors en particular, havien de realitzar comportaven un gran esforç, sobretot per als qui duïen a terme la seva tasca des del més alt grau de responsabilitat literària i de consciència lingüística. Aquests eren els primers a percebre, en la col·lació amb la llengua de què traduïen, la resistència que oferia el català literari, vacil·lant i encara empobrit, de les primeres dècades del Nou-cents. I aquesta percepció es palesa en la manera de referir-se al maneig de la llengua en les traduccions. L'any 1916, per exemple, l'aleshores jove Carles Riba (que, amb tot, ja havia traduït en vers les *Bucòliques* de Virgili i força poemes de Píndar, a més de contes de Poe i altres textos) comentava el trasllat que dos traductors ocasionals, Pau Bertran i Bros i Josep M. Pellicer i Pagès, havien fet del poema grec *Hero i Leandre*, bo i destacant que els resultats mostraven «el bell camí fet d'ençà que *tan durament calia domar el llenguatge i la versificació rebels*, fins ara, que ja obeeixen somrient a l'arbitri dels traductors» (Riba, 1916: 91).¹⁰

No feia gaires mesos que, semblantment, en comentar la traducció del *Gènesi* de Frederic Clascar, Riba havia apuntat que «estem fent una *doma* ímproba del nostre llenguatge» i que «la llengua que va a una traducció va a una *guerra de conquesta*» (Riba, 1915b: 211-212). I, tenint present la seva pròpia traducció dels relats d'Edgar Allan Poe, sentenciava: «A Catalunya, ara per ara, una traducció és una *obra de combat*. Combat d'una mena tant noble, que només l'haver-lo dut a fi, qualsevulla que ella sia, ja és una *conquesta*» (Riba, 1915a: 5).

Les traduccions que més van motivar, no tan sols Riba sinó altres crítics i articulistes de l'època, a desenvolupar aquest punt van ser les de Josep Carner. Perquè si bé les obres carnerianes rebien judicis de mena diversa, era unànime l'elogi respecte a l'ús que feia de la llengua. Josep Pla, per exemple, el 16 de juny de 1919 anotava al seu dietari: «Carner és un enorme escriptor. [...] maneja una llengua que està per treballar, pobra, encarcerada, molt limitada de lèxic, plena de zones corrompudes, seca com els ossos. El català es una tragèdia. Haurem d'agrair sempre l'esforç de Carner —l'esforç tècnic» (Pla, 2004: 268).¹¹

Una part considerable d'aquest esforç per treballar la llengua, Carner el va esmerçar en les traduccions: tant de teatre com de novel·la i de poesia, amb autors que van de sant Francesc d'Assís a Musset, passant per Shakespeare, Molière, La Fontaine, Dickens, Twain, entre d'altres. La varietat de llengües i de registres anostrat per l'autor de *La paraula en el vent*, i la flexibilitat i la riquesa de què va dotar el seu instrument lingüístic, van dur Carles Riba a afirmar que «l'època actual del català serà designada amb el nom de Josep Carner, perquè pel seu estil passa tota la història del català, no feta, sinó fent-se en curs de creació. Ha hagut de tenir cara a una major extensió de problemes, perquè el seu temperament literari s'ha donat a més diverses aplicacions, per tant ha hagut d'establir, jassia provisionalment, tons més diversos» (Riba, 1921: 105).

10. Aquestes cursives i les de les dues citacions següents són meves.

11. En el darrer adjectiu ja s'entreveu l'opinió més aviat negativa que el jove Pla tenia de les obres de Carner, desenvolupada dins la mateixa anotació del dietari, malgrat que n'elogiï l'ús de la llengua.

Aquests mots apareixien en la ressenya que el crític d'*Els marges* va dedicar a la versió carneriana de *Faules* de La Fontaine, al final de la qual comentava les dificultats que el traductor havia hagut de superar i els guanys que en van resultar per a la llengua. Riba partia del gran contrast existent entre la inestable situació del català a l'inici del Nou-cents i el moment d'esplendor de la llengua francesa emprada per l'insigne faulista al segle XVII. Assolir un tan alt nivell literari del francès havia estat possible gràcies, primerament, a la tasca prèvia de la Pléiade —tasca tant de girar els ulls cap als models d'altres llengües cultes bo i extraient-ne formes a incorporar, com de fixar-se en el bagatge nadiu i popular, tot amb vista a una depuració i una ordenació de la llengua (encara no del tot aconseguides)— i, posteriorment, al definitiu treball de refinament i eliminació de l'època de Malherbe (primera meitat del segle XVII), dut a terme pels gramàtics, els escriptors i la mateixa noblesa francesa. En posar de costat el català emprat per Carner i el francès de La Fontaine, Riba conclouïa que «som, doncs, en un període més aviat comparable al de la Pléiade: tan remogut d'ambició de conquesta, tan propici a la gosadia personal [...]. La versió de Josep Carner, així, fa pensar en un La Fontaine que entre ell i la Pléiade no hagués tingut el filtre de Malherbe» (Riba, 1921: 106-107). És a dir, que el català de l'època encara no havia acabat la fase de «refinament» i depuració iniciada al començament de segle. El català, en definitiva, es trobava «en plena ebullició» (103).¹²

Aquesta percepció d'una llengua que estava, en certa manera, encara fent-se —«una llengua que és com si es creés sota les nostres mans» (Riba, 1915a: 5)— apareix en diversos textos d'aquells anys dedicats a comentar traduccions, tant de crítics com dels mateixos traductors. Cebrià de Montoliu, per exemple, al pròleg a la seva versió de *Macbeth*, explicava el «violent conflicte» que suposava «vertir d'una llengua adulta, polida i ricament equipada en recursos, com és l'inglès elisabetà, en una llengua inculta, caòtica i en ple estat de formació, com és el català actual» (C. Montoliu, 1908: xxix).¹³ Un any després, Carner, en un article sobre una traducció castellana de la *Ilíada*, es referia al català, igualment, com una «llengua en formació» (Carner, 1909: 110). I, passada una dècada, Lluís Nicolau d'Oliver encara en parlava com d'una llengua «en plena fermentació», i remarcava les «potser insuperables dificultats» que havien hagut d'afrontar Carles Riba i Josep Farran i Mayoral per traduir-hi, respectivament, obres de Plutarc i de Lucià de Samòsata, escrites en un grec «per amor de la tradició literària massa allunya[t] del llenguatge parlat» i que, «malgrat ço que té de viu, fa regust de cosa coneguda, de cosa vella [...]; mentre que el llenguatge dels nostres prosistes, el llenguatge d'En Carles Riba i d'En Ferran [sic] i Mayoral, té, ha de tenir, forçosament, el drinc de metall nou» (Nicolau, 1920: 300).¹⁴

12. Vegeu Malé (2000: 110-115).

13. I afegia entre parèntesis: «Parlo, naturalment, del català literari, únic instrument amb què semblants aventures poden sensadament intentar-se, amb perdó dels ja escassos defensors del *que ara s parla*» (id.).

14. Josep M. de Sagarra, quasi mig segle després, en prologar les seves traduccions de Shakespeare encara parlava, respecte al català, de «la seva condició oliosa i generosa d'idioma mal-leable i a mig coure», el qual «s'adaptava millor que cap altra neollatina, a les tendreses, a les ferocitats i a l'exuberància de l'anglès de Shakespeare» (Sagarra, 1959: 10).

La jovenívola plasticitat del català literari

Si just a l'inici del Nou-cents la llengua catalana era qualificada d'«inculta i caòtica» i «insegura i feble» (vegeu *supra*), a partir sobretot del final de la segona dècada tant els traductors com els crítics que valoraven les seves realitzacions començaran a insistir en la condició de «metall nou» del català literari (reiterant la fórmula de Nicolau d'Olwer) i en les propietats positives que se'n derivaven. Carles Riba, el 1918, es referia, així, a «les qualitats, dites jovenívoles, de plasticitat, flexibilitat, relleu genealògic, etc., que admirem dins el català» (Riba, 1918a: 78). D'aquestes qualitats, la més reiterada serà la *plasticitat* —terme que cal entendre en el sentit que es considerava el català una matèria fàcilment mal·leable i modelable, molt apte, doncs, per a la traducció.

Ja uns anys abans, el 1917, Josep Carner, en prologar la versió que Magí Morera i Galícia havia fet del poema *Venus i Adonis* de Shakespeare, disculpava algunes de les llicències que el traductor s'havia pres perquè es tractava de llibertats «que l'estat plàstic del català no autoritza pas a combatre» (Carner, 1917: 11). I amb motiu d'una altra traducció shakespeareana del mateix escriptor lleidatà, *Coriolà*, Riba escrivia que «per la llengua, conceptual i plàstica, pregona i en certa manera mesurable, precisa i emocionadament esvaïdissa ensems, és demanada la continuació de la col·laboració de Shakespeare i Magí Morera i Galícia» (Riba, 1918b: 84).

Josep Farran i Mayoral, per la seva banda, en el to més aviat desmesurat que el caracteritzava, en ressenyar la traducció del *Càntic dels Càntics* feta per Mn. Clascar el 1918 exclamava: «¡Rica en mots, bella d'amagades harmonies que és dolç descobrir, fecunda en recursos expressius, plàstica per a tota mena d'adaptacions, la llengua catalana!» (Farran, 1918b: 90). Ell mateix, a més, en les pàgines introductòries a la seva pròpia traducció de la *Poètica* d'Aristòtil, declarava: «Hem procurat d'adaptar-nos, sempre que la claredat no en sofrís, a l'extrema concisió, a la rapidesa nerviosa del text [...]. Fem un cop més l'elogi de la plasticitat admirable de la nostra llengua» (Farran, 1926: x).

I encara el 1928 s'hi referia Carles Soldevila al manual *Què cal llegir?* Després de fer-hi constar el seu rebuig a les traduccions de textos poètics, bo i posant èmfasi en la necessitat de llegir-los sempre en la llengua original, es mostrava disposat a transgir amb les de textos en prosa (ell mateix havia traduït obres narratives de Voltaire, Daudet i France, entre d'altres) perquè considerava que podien aconseguir no tan sols de traslladar el contingut sinó també de salvar part de l'estil i de la forma originals. I ho argumentava explicant

que el català en aquest punt té damunt la majoria d'idiomes l'avantatge de la seva plasticitat jovenívola. El traductor que és —i no convé que ho deixi d'ésser mai— un veritable literat, troba en el nostre idioma un lèxic riquíssim i una sintaxi d'extraordinària flexibilitat» (Soldevila, 1928: 73).

En establir, d'altra banda, el contrast amb altres llengües per destacar l'avantatge de la «plasticitat jovenívola» del català dels anys vint, Soldevila es feia ressò d'una de les consideracions sobre la llengua que traductors i crítics havien començat a

expressar a mitjan segona dècada, a mesura que proliferaven les obres traduïdes de les llengües clàssiques.

Una llengua no cristal·litzada

Entre les múltiples traduccions catalanes publicades al primer terç del segle XX, ocupen un paper destacat les dels clàssics grecollatins i les de llibres bíblics. L'Institut de la Llengua Catalana i l'Editorial Catalana van ser dues de les empreses editores que, des de mitjan anys deu, més van contribuir a divulgar-les. A partir del 1923, a més, la Fundació Bernat Metge, i des del 1928 la Fundació Bíblica Catalana, ambdues creades el 1922 sota l'impuls de Francesc Cambó, van emprendre col·leccions per oferir als lectors catalans versions acurades dels autors grecollatins i de la Bíblia, respectivament.

La llengua, no cal dir-ho, havia de beneficiar-se'n a bastament, com ho manifestava el mateix Pompeu Fabra en una entrevista el maig de 1926: «La traducció dels clàssics, per exemple, no dubto que serà una monjoia en el nostre camí ascendent. Les traduccions sempre suposen un enriquiment del lèxic, enriquiment que és més necessari que mai quan una depuració severa l'ha empobrit» (Garcés, 1926: 55).

Ara, a les dificultats inherents a tota traducció realitzada en aquelles dècades pel fet d'haver de treballar amb un català encara «en formació», s'hi afegien les d'haver de traslladar textos escrits en llengües clàssiques ja mortes, alguns dels quals, a més, emmarcats en la més remota antiguitat. Tanmateix, tant en els pròlegs com en les crítiques que es van dedicar a força d'aquestes traduccions, més que no pas lamentar les limitacions que imposava l'estat del català es feia ressaltar el que es considerava que n'era una contrapartida positiva.

En l'article escrit amb motiu de la versió del *Gènesi* de Frederic Clascar, Carles Riba destacava que el text català resultant aconseguia de reflectir els més fins matisos de l'original hebreu, i que si el traductor hi havia reeixit era perquè treballava «amb una llengua en estat de plasmació. N'ha fet el que seria impossible si ja l'expressió hagués cristal·litzat en la facilitat de la frase sempre a punt» (Riba, 1915b: 212-213).¹⁵ I és que, en la percepció dels traductors (com també ho era Riba), si bé el català no havia arribat a un punt de fixament i consolidació, presentava, en contrast, una il·limitada disponibilitat per a la nova creació, que podia ser aprofitada sobretot en les traduccions pel fet que demanaven a la llengua una constant recerca de noves formes i nous tons. Aquesta gran capacitat creativa del català en formació i les seves immenses possibilitats d'emmotllament el farien més apte que no les llengües ja plenament formades i cristal·litzades per traslladar la riquesa de matisos de l'hebreu o el grec antics. Perquè en el català del principi del segle XX,

15. Ho il·lustrava amb el següent exemple: «Corren traduccions directes, força recomanades com a fidels etc., on la dicció bíblica és anada a parar en una mena de narració de «Illustration pour familles». Allí, el vastíssim «jo et cercaré un repòs que et sia bo» de Naomí, és convertit en un «je veux te chercher une position où tu sois heureuse»; per una error de... diríem de tast (al cap i a la fi l'arrel del mot «posició» és la mateixa del «repòs» hebraic, però...) la immortal tendror d'esposa, la humil submissió de Rut als seus destins inconeguts i excelsos, prenen els aires d'un vulgar aca-se-rament burgès» (213).

observava Riba, «els mots i els toms sintàctics tenen més aviat un relleu virginal, agressiu, intervingut a penes per la literatura» (Riba, 1921: 104), en contrast amb l'aparença ja tan «literària» de les llengües consolidades.

Val a dir que en aquesta argumentació es trasllueix una certa voluntat de fer de la necessitat virtut. Perquè és evident que comptar amb una llengua ja plenament i ricament formada també podia afavorir els traductors i el resultat final de la seva tasca. El mateix Riba no deixava de reconèixer-ho en comentar, per exemple, la versió catalana medieval del *Decameró*: «Altres vegades, el traductor [de Boccaccio] escurça per raons estilístiques. En això, podia ésser ardit: comptava amb un bon mestratge, amb un instrument ja fet, apte, dúctil, de personalitat nacional, la prosa, en suma, que havia il·lustrat Bernat Metge» (Riba, 1926: 21).

Segui com sigui, les idees exposades a l'article sobre el *Gènesi* de Clascar respecte al rendiment del català literari en les traduccions de textos clàssics reapareixeran als mots introductoris amb què Riba va encapçalar la seva traducció de l'*Odissea*, editada el 1919. En ells es refereix a «la nostra llengua, vetusta i ritual alhora que indefinidament plasmable encara, apta per a tots els artificis ensems que per a totes les ingenuïtats, popular i palaciana» (Riba, 1919: 8). I també apareixeran als textos amb què alguns crítics i articulistes van saludar la publicació d'aquesta traducció ribiana. Per exemple, a la nota que li va dedicar Cristòfor de Domènec:

La traducció de Carles Riba —mai prou recomanada. Amor dels mots i respecte de les idees: Grècia i son esperit vessant-se en sa germana xica Catalunya. [...] / I una nova alegria encara: la consciència que no hem arribat —amb el català— a caure en aquest infern de les llengües que se'n diu *la perfecció*. —Que dilatades possibilitats pel català encara! Que gracioses maleses possibles amb la Sintaxi gens dogmàtica i encarcerada! (Domènec, 1919: 5).

També a la ressenya que va escriure'n Lluís Nicolau d'Olwer:

Cap llengua com el català avui en dia pot traduir més fidelment aquests caràcters de la llengua homèrica. El català literari, que no és ni pot ésser cap dels dialectes parlats ni tan sols un compromís entre tots ells, que es nodreix a bastament d'arcaïsmes i de neologismes i que, més que res, pot enriquir-se per la intensificació dels seus procediments formatius. [...] / Un altre aventatge [*sic*] del català, i aquest no sols per traduir Homer, sinó per qualsevolga mena de traduccions, és que ell accepta tots els estils, car no en té un de fet. (Nicolau, 1919: 6).¹⁶

No ha de sorprendre que aquesta mateixa consideració positiva del català, formulada amb termes quasi idèntics a bona part dels textos citats fins ara, sense oblidar la referència al contrast amb altres llengües, reaparegui als anys vint en el fullet de presentació d'una empresa traductora de tan grans dimensions com era la Fundació Bernat Metge. En l'apartat sobre l'estat de la llengua, s'hi apuntava, així, que

16. Nicolau d'Olwer estableix, tot seguit, el contrast amb altres llengües ja consolidades: «El francès sempre tendeix a la prosa filosòfica, bella i estructurada com una cristal·lització; l'espanyol, al doll ampulós d'oratorïa sonora i buida» (id.).

per sort, el català d'avui permet les més diverses acomodacions. [...] En català podem fer el que no podríem amb el pas correcte i assenyat de la prosa francesa moderna. El traductor gaudeix, doncs, emprant una llengua com la nostra, no cristallitzada encara, d'una llibertat de moviments que no tindria en cap dels altres idiomes cultes. Aquesta major llibertat vol dir, però, major responsabilitat (Fundació Bernat Metge, 1922: 91).

La percepció que el català literari de l'època, en vies de fixació, era una llengua més idònia que no d'altres de més tradició per traslladar textos de l'antiguitat apareix igualment expressada a la «Nota preliminar» de la traducció del volum *Sinopsi Evangèlica*, donat a llum el 1927 per l'editorial Alpha sota els auspicis de la Fundació Bíblica Catalana (que l'any següent començaria a publicar la versió catalana de *La Sagrada Bíblia*). Els traductors Lluís Carreras i Josep M. Llovera hi remarcaven que la confrontació de la seva versió dels textos grecs amb les d'altres llengües

ha servit encara per a fer-nos sentir el goig de l'altitud de la materna llengua, la qual, en l'hora plàstica de la seva fixació, fèrtil de possibilitats insospitades, aparassonada i fresquívola d'expressivitat, flexible i àgil per anostrear els més alts pensaments i emmotllar, sense rigidesa i amb calor viva, tota llei de formes novelles, de noble parencia i bell agençament (Carreras/Llovera, 1927: x).

Aquestes paraules, ja ben allunyades dels judicis més aviat negatius que rebia el català del tombant de segle, palesen una valoració altament positiva de la llengua. Una llengua resultant de tots els esforços esmerçats a les tres primeres dècades de segle pels escriptors, i especialment pels traductors, a fi d'elaborar el català, depurar-lo, exercitar-lo i enriquir-lo, fins a fer-ne un instrument apte per a les més variades expressions literàries. Així ho reconeixia, finalment, Riba en una conferència pronunciada a Madrid el 5 de desembre de 1927:

Caracterízase este período [el de la literatura catalana del primer quart del segle xx] —como todos los períodos de efervescencia e inquietud— por la abundancia de traducciones junto a las obras originales. Contados escritores han dejado de ejercitarse en ellas. [...] Los resultados son ya visibles en la lengua, enriquecida y agilizada por las soluciones que ha sido preciso dar a los innumerables problemas de estilo planteados por toda versión (Riba, 1927: 83).

A tall de recapitulació

És indiscutible el paper cabdal que van tenir les traduccions en la construcció del català literari modern a l'inici del segle xx.¹⁷ Des de les publicades dins la Biblioteca Popular de L'Avenç, passant per l'*Odissea* de Riba i el *Gènesi* de Mn. Clascar, i arribant a les peces shakespearianes de Magí Morera i Galícia i les obres dickensianes de Carner, totes aquestes versions i d'altres van contribuir, al costat de les obres de creació, a modelar la fisonomia del català del primer quart de

17. Quant al seu paper en relació amb altres ordres de la realitat cultural, social i política de l'època, vegeu Murgades (1994: 92-96).

segle —un català que hauria tingut un futur més falaguer si hagués pogut esdevenir, al primer terç del segle XX, la principal llengua vehicular de l'ensenyament, i sense, evidentment, l'esclat de la Guerra Civil i les seves funestes conseqüències.

De la rellevància que va adquirir la tasca traductora al començament de segle en dóna testimoni, a més, el nombre considerable de textos que els traductors i els crítics van dedicar a comentar-la i analitzar-la. I en la majoria d'aquests textos la reflexió sobre els problemes de traducció apareix vinculada amb consideracions sobre la llengua literària, que en aquell període, com hem vist, es trobava «en plena ebullició», sotmesa a un intens procés de normalització. Aquestes consideracions permeten d'observar com la percepció de l'estat del català anava evolucionant als ulls dels traductors.

A final del segle XIX i principi del XX la consciència de manca d'una tradició literària consolidada imposava una percepció més aviat negativa de la llengua —i per aquí cal entendre que Antoni Bulbena es proposés de donar a la de la seva versió del *Quixot* «la forma més literària possible» (Bulbena, 1891: VIII, citat *supra*). Les dificultats en la traducció eren sovint vistes com conseqüències de la inseguretat i la feblesa d'una llengua contaminada i empobrida. Per això, a les traduccions considerades més reeixides, se'ls reconeixia una funció depuradora de la llengua, com també de regeneració.

Crítics i traductors coincidien a valorar els beneficis que comportava exercitar el català traduint-hi obres de llengües ben diverses, especialment de les clàssiques. Però els traductors no s'estaven de remarcar l'esforç que demanava «conquerir» la llengua en el camp de la traducció, alhora que expressaven la seva percepció d'estar treballant amb una matèria que es trobava tot just «en formació», de manera que l'operació de traslladar textos d'altres llengües comportava simultàniament la de «crear» la pròpia llengua.

Des de mitjan segona dècada, però, a mesura que aniran apareixent traduccions l'excel·lència de les quals serà unànimement reconeguda, tant en els pròlegs com en les crítiques a obres traduïdes començaran a destacar-se no tant els problemes com els avantatges de treballar amb una llengua encara no fixada ni consolidada. Esdevindrà, aleshores, una constant el fet d'establir un contrast amb altres llengües molt més elaborades i consolidades literàriament: el català, justament pel fet de no estar «cristallitzat», de no tenir un estil i un to fets, oposava com a qualitat la seva «joventívola plasticitat», la seva flexibilitat i mal·leabilitat, idònia per traduir sobretot les obres de l'antiguitat clàssica, ja fossin llibres bíblics com textos d'autors grecs, amb tota la seva riquesa de matisos.

Al final dels anys vint l'evidència dels guanys que les traduccions havien aportat al català eren del tot evidents. I potser per aquesta raó, bé que no únicament, els traductors van anar escrivint cada cop menys textos de reflexió i comentari de la seva tasca.¹⁸ Uns textos que tornaran a sovintejar a partir de finals dels anys quaranta, en una època molt conflictiva per a la llengua —i no tan sols per a la llengua. Per bé que això ja és una altra història.

18. Resulta força il·lustratiu, en aquest sentit, que a l'antologia *Cent anys de traducció al català (1891-1990)*, ja esmentada (Barcardí, 1998), sols s'hi hagi inclòs un text dels anys trenta.

Bibliografia

- ALOMAR, Gabriel (1922). «Prefaci». A: CHÉNIER, André. *Idil·lis i elegies*. Trad. de Joan Arús. Barcelona: Publicacions de La Revista, 9-14.
- BACARDÍ, Montserrat; FONTCUBERTA I GEL, Joan; PARCERISAS, Francesc (eds.) (1998). *Cent anys de traducció al català (1891-1990)*. Vic: Eumo.
- BULBENA I TUSELL, Antoni. (1891). «Pròlech» (datat: 13-XI-1890). A: *L'Enginyos Cavaller Don Quixot de la Manxa compost per Miquel de Cervantes Saavedra. Traslladat a nostra llengua materna, en algunes partides lliurement exposat per Antoni Bulbena y Tusell*. Barcelona: Tipografia de F. Altés, V-IX.
- CARNER, Josep (1907). «Del Shakespeare en llengua catalana». *La Veu de Catalunya* 14-VIII-1907. Reproduït a: NARDI, Núria; PELEGRÍ, Iolanda (eds.). *El reialme de la poesia de Josep Carner*. Barcelona: Edicions 62, 1986, 56-57.
- (1909). «Una traducció de la *Ilíada*». *La Veu de Catalunya* 22-IX-1909. Reproduït a: NARDI, Núria; PELEGRÍ, Iolanda (eds.). *El reialme de la poesia de Josep Carner*. Barcelona: Edicions 62, 1986, 109-110.
- (1917). «Prefaci». A: SHAKESPEARE, William. *Venus i Adonis*. Trad. de M. Morera i Galícia. Barcelona: Publicacions de La Revista, 5-12.
- CARRERAS, Ll.; LLOVERA, J. M. (1927). «Nota preliminar». A: *Sinopsi evangèlica. Text grec de M.-J. Lagrange, o. p. Versió catalana i notes de Ll. Carreras i J. M. Llovera, pvres*. Barcelona: Alpha, VII-XXX.
- COSTA I LLOBERA, Miquel (1909). «Frederic Clascar. Los Sants Evangelis. I. Sant Mateu. Traducció i comentari». A: *Reseña Eclesiástica* I: 361-362. Reproduït a: COSTA I LLOBERA, Miquel. *Obres completes*. Barcelona: Selecta, 1947, 909-910.
- DOMÈNEC, Cristòfor de (1919, 15-X). «Notulacions Pervenidores». *L'Instant*, 5: 5.
- FABRA, Pompeu (1932). *El català literari*. Barcelona: Barcino.
- FARRAN I MAYORAL, Josep (1918a.). «Coriolà». *La Revista* 1-XII-1918. Reproduït a: *Lletres a una amiga estrangera*. Barcelona: Publicacions de La Revista, 1920, 166-170.
- (1918b). «El Càntic dels Càntics». *La Revista*, 1-VII-1918. Reproduït a: *Lletres a una amiga estrangera*. Barcelona: Publicacions de La Revista, 1920, 90-92.
- (1926). «Introducció». A: ARISTÒTIL. *Poètica. Constitució d'Atenes*. Trad. de J. Farran i Mayoral. Barcelona: Fundació Bernat Metge, p. I-X.
- FUNDACIÓ BERNAT METGE (1922). *Una col·lecció catalana dels clàssics grecs i llatins*. Barcelona: Editorial Catalana. Reproduït a: BACARDÍ, Montserrat; FONTCUBERTA I GEL, Joan; PARCERISAS, Francesc (eds.) 1998. *Cent anys de traducció al català (1891-1990)*. Vic: Eumo, 81-94.
- GARCÉS, Tomàs (1926). «Conversa amb Pompeu Fabra». *Revista de Catalunya*, V-1926. Reproduït a: *Cinc converses*. Barcelona: Columna, 1985, 43-58.
- LAMUELA, Xavier; MURGADES, Josep (1984). *Teoria de la llengua literària segons Fabra*. Barcelona: Quaderns Crema.
- MALÉ, Jordi (2000, desembre). «La «banalitat» de Josep Pla i André Gide. (Pla i el català literari als articles de Carles Riba)». *Revista de Catalunya*, 157: 107-138.
- (2005). «Reescriure Alfred Jarry: l' *Ubu* de Joan Oliver o el gust per la llengua viva». A: CAMPS, Assumpta; HURTLEY, Jacqueline A.; MOYA, Ana. *Traducció, (sub)versió, transcreació*. Barcelona: PPU, 187-218.
- MARAGALL, Joan (1893). «El catalanisme en el llenguatge». A: MARAGALL, Joan. *Obres completes I*. Barcelona: Selecta, 1981, 786-790.
- (1901). «Traducciones». A: MARAGALL, Joan. *Obres completes II*. Barcelona: Selecta, 1981, 165-166.

- (1903). «Ruskin en catalán». A: MARAGALL, Joan. *Obres completes II*. Barcelona: Selecta, 1981, 213-217.
- (1905). Carta a Carles Rahola del 24 de gener de 1905. A: MARAGALL, Joan. *Obres completes I*. Barcelona: Selecta, 1981, 1068-1069.
- MASRIERA, Arthur (1898). «Notícia d'Æschyl i ses obres». *Prometheu encadenat. Tragedia d'Æschyl. Traduida del grec en vers catalá*. Barcelona: Tip. L'Avenç, 7-19.
- MIRALLES, Carles (2000). «Fabra i els escriptors». A: ARGENTER, Joan A. (ed.). *Simposi Pompeu Fabra*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 159-180.
- MONTOLIU, Cebrià (1904). «Introducció». A: EMERSON, R. W. *La confiança en sí mateix. L'Amistat*. Trad. de C. Montoliu. Barcelona: Biblioteca popular de L'Avenç (segona edició de 1910), 5-27.
- (1908). «Proleg». A: SHAKESPEARE. *La tragedia de Macbeth*. Trad. de C. Montoliu. Barcelona: Tip. L'Avenç, VII-XXXIX.
- MONTOLIU, Manuel de (1908). «Moviment assimilista de la literatura catalana en els temps moderns. Conveniència de que's fassin moltes traduccions i esment ab que cal fer-les». A: *Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana*. [Barcelona]: Estampa d'En Joaquim Horta, 1908, 569-573.
- MURGADES, Josep (1996). «Apunts sobre noucentisme i traducció». *Els Marges*, 50: 92-96.
- NICOLAU D'OLWER, Lluís. 1919, 15-X. «La Odissea. Traducció de Cales Riba». *L'Instant*, 5: 6-7.
- (1920, 1-XI). «Traduccions paral·leles (Llucià-Plutarc)». *La Revista*, 123: 298-300.
- (1973). «Mossèn Frederic Clascar, l'enamorat de la llengua catalana». A: *Caliu. Records de mestres i amics* (2a edició). Barcelona: Selecta, 117-123.
- PAR, Anfòs (1912). «Prefaci». A: *Lo Rei Lear. Tragedia de Guillem Shakespeare. Feelmnt arromançada en estil de catalana prosa per Anfòs Par*. Barcelona: Associació Wagneriana, IX-XV.
- PIN I SOLER, Josep (1910). «Breu comentari». A: ERASME, Desideri. *Elogi de la follia. Traducció precedida d'un comentari sobre la vida y obres d'Erasme per J. Pin y Soler*. Barcelona: Henrich y C.^a, I-LV.
- PLA, Josep (2004). *El primer quadern gris. Dietaris 1918-1919*. A cura de Xavier Pla. Barcelona: Destino.
- RIBA, Carles (1915a). «Designi del traductor». *Histoires extraordinaries d'Edgar A. Poe. Primera serie*. Trad. de C. Riba. Barcelona: Societat Catalana d'Edicions, 5-7.
- (1915b). «*El Gènesi*, traduït per Mn. Frederic Clascar». *La Veu de Catalunya*, 16-X-1915. Reproduït a: RIBA, Carles. *Escolis i altres articles*. Barcelona: Publicacions de La Revista, 1921, 211-216.
- (1916). «*Hero i Leandre*, poema atribuït a Museu (segle v), amb la versió literal en prosa de Lluís Segalà i en vers d'Ambrosi Carrión, duent en apèndix les traduccions inèdites de Pau Bertrán i Josep M. Pellicer i Pagès. Publicació de l'Institut de la Llengua Catalana. (Barcelona, 1915)». *Quaderns d'Estudi*, IV: 91.
- (1918a). «De Pompeu Fabra, encara. Il·lustracions i corol·laris». *La Veu de Catalunya*, 23-VIII-1918. Reproduït a: RIBA, Carles. *Escolis i altres articles*. Barcelona: Publicacions de La Revista, 1921, 77-81.
- (1918b). «Elogi del poeta traductor». *La Veu de Catalunya*, 31-VIII-1918. Reproduït a: Riba, Carles. *Escolis i altres articles*. Barcelona: Publicacions de La Revista, 1921, 82-84.
- (1919). «Designi del traductor». A: HOMER. *Odissea*, vol. 1. Barcelona: Editorial Catalana, 5-14.

- (1921). «La Fontaine traduït per J. Carner» III. *La Veu de Catalunya*, 11-X-1921. Reproduït a: RIBA, Carles. *Els marges*. Barcelona: Publicacions de La Revista, 1927, 103-108.
- (1926). «Introducció». A: BOCCACCIO. *Decameró. Versió catalana de 1429*. Vol. I. Barcelona: Barcino, 1926, 7-24.
- (1927). «Evolución de la lengua literaria en Cataluña». A: RIBA, Carles. *Obres completes* 4 (Crítica, 3). A cura d'Enric Sullà i Jaume Medina. Barcelona: Edicions 62, 1988, 74-88.
- RUYRA, Joaquim (1916). «*Introducció a la vida devota* de Sant Francesc de Sales». *La Veu de Catalunya*, 26-XII-1916. Reproduït a: RUYRA, Joaquim. *Obres completes*. A cura de Josep Miracle. Barcelona: Selecta, 1982, 642-644.
- SAGARRA, Josep M. de (1959). «Prefaci». A: SHAKESPEARE, William. *Romeu i Julieta. Otel·lo. Macbeth*. Trad. de J. M. de Sagarra. Barcelona: Alpha, 7-12.
- SOLDEVILA, Carles (1928). *Què cal llegir?*. Barcelona: Llibreria Catalònia.
- VILAREGUT, Salvador (1907). «Notes del traductor». A: SHAKESPEARE, William. *Julius Cèsar*. Trad. de S. Vilaregut. Barcelona: E. Domenech, impressor, 171-174.